

A magyar—román együttműködés esélyei a XIX. század második felében

Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák.*

A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez.

Akadémiai Kiadó, Bp. 1993. 353 lap.

A második ezredvégi délkelet-európai véres nemzeti konfliktusok felhívják a figyelmet arra, hogy e térségben a nemzetté válás folyamata nem zárult le. Ennek oka a XIX. századi fejlődés lassú előrehaladása, valamint a XX. századi két világháború utáni kommunista jellegű totalitárius rendszerek kialakulása. A polgári fejlődés ki nem teljesedése mellett a nemzeti ellentéteknek sokszor a történelemben visszanyúló olyan gyökerei vannak, amelyek feltárása a történész feladatává válik. Ezért csak üdvözölni lehet Borsi-Kálmán Béla könyvét, amely e térség szomszédságában élő románok és magyarok korántsem zökkenőmentes együttélésének egy bizonyos szakaszát tekinti át. Az 1848-as véres összetűzések utáni két évtized román—magyar kapcsolatainak történetét kutatva a szerző sikeresen felvázolja a két fél nemzetfogalmának és nemzetstratégiájának alakulását, megvilágítva ezzel a még ma is néha előbukkanó ellentétek okainak történelmi hátterét. 1849 után a román és magyar emigráció egyaránt arra törekedett, hogy megteremtse a saját független nemzeti államát. Azonban a számos rokon vonást mutató törekvések egyeztetése „a történelem legnehezebb — eddig megoldhatatlannak bizonyult — feladatai közé tartozik. Az 1848-as forradalmak, a polgári fejlődés és nemzetté válás előrehaladása az egyes nemzetek között egyben új ellentéteket teremtett: megkérdőjelezte a történelmileg kialakult államhatárok jogosságát, régi hierarchiák fenntarthatóságát, és amíg egyik-másik nemzetet a pozícióörzés, a többséget — Kelet-Európa e térségében — a pozíciószerezés útjára taszította.” Ennek a pozícióharcnak a felszínre törését és első megnyilvánulásait mutatja be a szerző a magyar emigráció és a román politikai erők kapcsolatainak elemzése révén.

A könyv első fejezete (*A román nemzettudat fejlődése a Kárpátokon innen és túl egy nemzedék készülődésének tükrében*) felvázolja annak a politikai elitnek a kialakulását, amely a XIX. század első felében döntő szerepet játszott a román nemzettudat megfogalmazásában. Elemelvén azt a társadalmi, politikai, etnikai és ideológiai közeget, ahonnan e vezető réteg származott, a szerző bemutatja azokat a tényezőket, amelyek e réteg nemzettudatának kialakulását befolyásolták.

A román társadalom polgárosodási foka döntően befolyásolta a nemzetté válás folyamatát. A polgári fejlődés elemei különböző közegekben jelentek meg Moldvában és Havasalföldön, annak ellenére, hogy mindkét társadalom nemesi jellegű. Moldvában a majorságok kialakulása nagyobb méreteket öltött, a kis- és középbójárok rendszerint maguk kezelték földjeiket; ezért e réteg lassan kezdett öntudatosodni és

néhány vonásában hasonlítani a magyar és lengyel köznemességhez. Havasalföldön a bojártság nem bocsátkozott gazdasági vállalkozásokba; inkább arra törekedett, hogy megszerezze az államapparátus közigazgatási és pénzügyi tisztségeit, s ezért beköltözött a városokba, főként Bukarestbe. Ennek következtében a havasalföldi bojártság fokozatosan olyan városlakó hivatalnokréteggé válik, amelynek alig van köze a régi őshonos bojári osztályokhoz. Ugyanakkor kevésbé kötötték őket a hagyományok, rugalmasabban reagáltak a tőkés viszonyok kihívásaira, s több esélyük volt arra, hogy egyéb polgári érdeki rétegekkel összeolvadjanak.

A román progresszió kialakulását etnikai tényezők is befolyásolták. A fanarióta korszak (1711—1821) idején fontos szerephez jutott mindkét fejedelemségben a görög elem, olyannyira, hogy „csak a nép maradt volt olá [román], az úri osztály görögül tanult, görögül kormányzott, görögül beszélt, görögül imádkozott...” A görögök fokozatosan megszállták a fejedelmi udvarban összpontosuló adminisztráció különféle posztjait, ők töltötték be a közvetítő kereskedelem kulcspozícióit. „A görög hatás oly erős, hogy az udvar, a fejedelmi akadémia (közép- vagy főiskolák), az udvari istentisztelet, a közélet s természetesen a jobb társaság nyelve elsősorban görög lesz.” Az összeolvadás a felső körökben olyan nagy arányú, hogy még azok is anyanyelvi szinten beszélnek a görög nyelvet, akik eredetileg román származásúak. A görögül és románul, majd franciául írogató román elit „a délkelet-európai viszonylatban fejletlenek tekinthető újjörög polgárosodás igényeinek és tájékozódásának megfelelően”, első kézből ismerkedik meg a francia felvilágosodás eszméivel és eredményeivel. A francia nyelv ismerete olyannyira divattá vált, hogy nemcsak a fejedelmi udvarban s az előkelőbb bojárok udvarházaiban beszélnek, hanem a görög iskolák tananyagába is felveszik már a XVIII. század végén. „Paradox helyzet, hogy a neolatin nyelvet beszélő románsággal a fanarióta görögök ismertették meg a francia nyelvet...”, s a két fejedelemség felső rétegei körében a francia nyelv ismerete annyira elterjedt, hogy a román nyelv használata a harmadik helyre szorult. 1821-ig a görög—román szimbiózis zavartalanul zajlik, és a román nemzettudat nem érzi tehernek a görög elem jelenlétét. A közös nyelvek és kultúra, az azonos vallás, a felvilágosodás jegyében fogant humanitárius, társadalomjobbító elképzelések hasonlósága, a közös ellenségnek tekintett deszpotikus oszmán-török hatalom elleni összefogás közös görög—román célkitűzéshez vezetett; mindez 1821-ben együttes fellépést eredményezett a Portával szemben.

Az 1821-es mozgalom antifanariotizmusra görögellenességet is jelentett, s ettől kezdve a két román fejedelemségben a nemzeti mozgalom „kikerült a görögség szárnyai alól és saját útjára lépett”. 1821 után a felsőbb rétegek elgörögösödése megtorpant, a görög—román összeolvadás bár folytatódik, irányba azonban megfordul, s a görögök beolvadását eredményezi. A polgárosodással egyidejűleg végbement a társadalom felső és középső rétegeinek nem elhanyagolható hányadát alkotó, politikailag iskolázott görög népelem asszimilációja. „A fokozatosan elrománosodó görögség többsége, mivel a polgárosodáshoz fontos érdekei fűződnek, könnyűszerrel magáévá teheti a román nemzeti célokat, és minden fölhalmozódott tapasztalatát, ügyességét kész a nagy vállalkozás, az egységes Románia megteremtésére fordítani.” A görögség asszimilációja ugyanakkor a politikai gondolkozást értékes hagyományokkal gyarapítja. Innen ered az a politikai rugalmasság, amelynek segítségével „a kritikus helyzetekben a mindenkorai román vezetés és diplomácia gyorsan tájékozódott, s habozás nélkül lecsapott a kínálkozó lehetőségekre”.

A kialakuló román politikai elit egy másik sajátossága a francia orientáltság. A francia nyelv és műveltség hatása felerősödik a XIX. század húsz-harmincas éveiben, részben a megszálló orosz csapatok révén, melyeknek tisztjei a román családokkal franciául társalognak, de nagyobb mértékben a Franciaországban tanuló ifjak révén. Eleinte a legelőkelőbb körökben terjed el a szokás, hogy az ifjakat Párizsba küldik tovább tanulni, később, a polgári fejlődés fellendülésével, a feltörekvő alsóbb rétegek gyermekei, kivált havasalföldiek, jutnak el Franciaországba. Ezek az ifjak „kulturális egyletekbe” tömörülnek, majd „beépülnek” a francia politikai életbe, és tudatosítják a francia közvéleményben, hogy „él valahol az Al-Duna táján egy sokat szenvedett rokon nép, melyet a nagy francia testvérnek illik megsegítenie”. Ugyanakkor ezen ifjak közül kerülnek ki a francia mintájú, ellenzéki tartalmú román liberalizmus zászlóvivői, akik oroszlan-részt vállalnak az 1848-as forradalom vezetésében, majd 1859-ben Franciaország támogatásával a román nemzeti állam megvalósításában.

A szerző megállapítása szerint „a lassanként végleg elrománosodó régi fanarióta családok fiai mellé tehát — életstílusukat, mentalitásukat, politikai módszereiket jórészt elsajátítva — felzárkóznak az etnikailag ugyan szintén heterogén, de többségükben (s érdekeikben már teljesen) román, a korlátozott polgárosodásban érdekelt alsóbb rétegek — a majdani román burzsoázia képviselői. Így »száll alá« lassan, fokozatosan a XVIII—XIX. század fordulójának görögös-franciás elit kultúrája s válik, természetesen a főként francia liberalizmus gondolatkinésével kiegészülve, egyre szélesebb rétegek számára hozzáférhetővé.”

Ebbe a formálódó társadalmi, etnikai és kulturális képletbe kerültek aztán bele az Erdélyből érkező román értelmiségiek, akik óriási hatással voltak a román nemzettudat fejlődésére. Az erdélyi és magyarországi román társadalom az ún. „csonka” tár-

sadalomhoz tartozott, azaz városi polgársága alig volt, saját nemessége beleolvadt a magyar nemességbe. Így az erdélyi románok rendi társadalmának kialakulása megrekedt, ami azt eredményezte, hogy a román kiváltságos réteg kimaradt abból az 1437-ben kötött rendi alapszerződésből, amely „Unio trium nationum”-ként vált ismertté és 1848-ig fennmaradt. A XVII—XVIII. század fordulóján, a Habsburg-hatalom berendezkedése évtizedeiben létrejött az a kompromisszumos egyezség, amelynek következtében az erdélyi román papság egy része vallási unióra lépett a katolikus egyházzal; ezzel az egyesült egyház papjai és tagjai elvileg ugyanazokat a jogokat követelheték, mint a katolikus egyház papjai és hívei, azaz csatlakozásukat a többi rendekhez. A gyakorlatban ez nem valósult meg, és ezért a XVIII. században kibontakozott román értelmiségi mozgalom céljává vált a románság negyedik (rendi) nemzetként való elismerése. Ehhez megfelelő érveket keresvén, felfedezik a román nyelv latin (római) eredetét, amiből azt a következtetést vonják le, hogy a román nép a hajdani római lakosság utóda, ők tehát Erdély őslakói, és mint a legrégebb és legszámasabb „nemzet” kéri a „Natio Valahica” negyedik rendként való elismerését. A római származás és az erdélyi őshonosság tanát (az úgynevezett dákö-román kontinuitást) a felvilágosodás eszméinek felhasználásával az Erdélyi Iskola (Școala Ardeleană) képviselői (Samuil Micu-Clain, Gheorghe Șincai, Petru Maior) fogalmazták meg. Ennek az eszmének második, majd harmadik generációs képviselői vándorolnak ki a fejedelemségekbe, ahol tevékenységük révén fogalmazódik meg az egységes román nemzet gondolata. Ezzel tehát a római származástudat filológiai adatból történelmi érvvé (és politikai fegyverré) vált, s a modern román nemzettudatnak mindmáig fontos összetevőjévé. Amint a szerző megállapítja, ennek az eszmének az elterjesztésében a román vezető politikusok körében nem kis szerepe volt Alexandra Papiu-Ilariannak (1827—1877), aki Alexandra Ioan Cuza uralkodása idején a fejedelem tanácsadójává vált. Ily módon a kialakulóban lévő havasalföldi és moldvai román nemzettudat történelmi háttérrel gazdagodott, amit az újonnan létrejött román politikai állam vezetői átvállaltak és politikájuk irányvonalává tettek.

Papiu álláspontjának az elemzése mellett a könyv első fejezete több olyan kiemelkedő román értelmiségi és politikus eszméit mutatja be, akik hozzájárultak a román nemzettudat és nemzeti állam megteremtéséhez (Ion Ghica, I. H. Rădulescu, A. I. Cuza, N. Bălcescu, az Alecsandri és Brătianu testvérek). E nemzedék képviselői született diplomaták voltak, akik „úgy lettek európeérek, úgy sajátították el a nyugat-európai műveltséget, nyelveket, úgy illeszkedtek koruk követelményeihez, hogy közben régebbi beidegződéseiket is megőrizték: átmentették őseik diplomáciai kifinomultságát, kitartását, rátermettségét. Mindez egyfajta kétarcúságot eredményezett, amit nyugati és közép-európai szemmel (beállítódással) nemigen lehetett követni, s nem egyszer félreértésekre, túlzott reményekre, téves következtetésekre teremtett alkalmat.”

A román nemzeti ideológia kialakulásának bemutatása után a könyv második fejezete a magyar emigráció román helyzetmegítélésének a változásait mutatja be. (A magyar emigráció [román] helyzetmegítélésének változásai 1849–1863.) Amint a szerző megfogalmazza, a fejezet célja az, „hogyan minél szervezettebben és életszerűbben bemutassa: hogyan szembesült a magyar fél [a Kossuth-emigráció] a korabeli román állapotokkal ... hogyan alakult, módosult, formálódott a román jelenséghez [a román társadalmi fejlődéshez és nemzeté váláshoz] való értelmi-érzelmi viszonya”. Ezen belül bemutatásra kerül Kossuth, Szemere Bertalan, Teleki László ama véleményének alakulása a nemzetiségi kérdésben, amely Kossuth „Duna-Konföderációs tervezet”-ének megfogalmazásához vezetett. A román–magyar tárgyalások elemzésében hangsúlyt kap annak bemutatása, hogy miként látta és mit tudott a magyar fél tárgyalópartnereiről, és miként látta a román valóságot.

Berzenczey László, Oroszhegyi Józsa, Kajdáczy Antal, Dunyov István, Vidats József, Buda Sándor, Karacsay Sándor véleményének ismertetésével a szerző bemutatja azoknak az álláspontját, akik közvetlenül tájékozódtak a román társadalomról. Habár sokszor különböző módon ítélték meg a román politikai helyzetet, véleményük ismertetése azért fontos, „mert a magyar emigráció irányítói, mindenekelőtt Kossuth és Klapka, de Türr is, elsősorban tőlük szerzik értesítéseiket. Ők pedig majd ezek alapján alakítják ki avagy módosítják véleményüket.” A magyar ügy román megítélésének hangulatváltozását, amely főleg Alexandra Papiu Ilarian tevékenységének köszönhető, legjobban Vidats József 1862-ben írt szavai igazolják: „Alkalmam volt meggyőződnöm, hogy az oláh nép, azaz mit jelenleg népnek neveznek, a legveszedelmesebb ellenségünk — de nem azért, mivel nem tudják, mit várhatnak az osztrákoktól, hanem azon hiedelmi félelemtől, hogy mi el akarjuk nemzetiességüket tiporni — hiába beszélünk nekik —, az úgynevezett szabadelvű pártjuk meg nem kevesebbről, mint egy nagy Daco-Romániáról álmodik, mellynek határa a Tiszáig egyfelől, másfelől meg egész Bessarábiai orosz határig [terjed].” A dáko-román eszme térnyerése a vezető román politikai körökben, valamint az osztrák diplomácia közbenjárása eleve kudarcra ítélték Marco Antonio Canini velencei újságíró balkáni küldetését, aki 1862-ben az olasz diplomácia egyetértésével, Kossuth Duna-Konföderációs tervezete alapján akart együttműködési tárgyalásokat folytatni a román és szerb politikusokkal. A román együttműködési szándékok eltávolodását, ideológiai okok miatt, legjobban az 1863-ban történt Al. I. Cuza—Türr István tárgyalások világítják meg. Cuza fölkérte Türrt, hogy a kérdéskör román szakértőjével, Papiu Ilariannal konzultáljon, aki a következőket nyilatkozta Türrnek: „A románok mindaddig nem tárgyalhatnak a magyarokkal, míg ők nem akarják elismerni a nemzeti egyenlőség természetjogi és pozitív elvét, s kiváltságát Erdély függetlenségét Magyarországtól...” Ezek után a könyv szerzője megállapítja: „Zárult

tehát a kör: a XVIII. századi erdélyi viszonyokból kinövő román nemzeti ideológia ugyancsak erdélyi származású hirdetői nézeteinek még a XVIII. századi rendi csatározások során szerzett szociális (és érzelmi) töltetű (az 1848–49-es tragikus összecsapások emlékével megterhelve) immár Bukarestben, a román politika centrumában mozgósítják — aktuálpolitikai célok érdekében.” E tárgyalások alkalmával „a román reformnemzedék régóta dédelgetett vágyai túljutottak a tervezetek szintjén: ott és (nyíltan) akkor váltak a hivatalos román (kül)politika érvrendszerének egyik fontos elemévé”.

A könyv harmadik fejezete, *Az 1864-es magyar–román megegyezési kísérlet története* részletesen bemutatja Klapka György és gróf Arthur Seherthoss tervét egy Habsburg-ellenes fegyveres akció megszervezésében. A terv végrehajtására, amelyhez Klapka olasz és lengyel felkelők támogatását is megszervezte, szükség volt Cuza hozzájárulására, hogy a Nyugat-Európából szállított fegyverek eljussanak a magyar felkelőkhöz. Cuza megnyerése gróf Arthur Seherthoss feladata lett volna. Klapkák arra számítottak, hogy a belpolitikát elhanyagoló Cuza, aki 1864 első felében növekvő ellenzéki támadásnak volt kitéve, rá tudják venni arra, hogy beleegyezzen egy fegyveres akció támogatásába. Cuza az 1864. május 2-án végrehajtott államcsíny után bel- és külpolitikai szempontból megerősödve került ki, és Seherthoss 1864. augusztusi bukaresti tárgyalásai a gróf romániai kiutasításával végződtek.

Az *Epilógusban* a szerző végigkíséri a román–magyar egyezkedési kísérletek alakulását a XIX. század hatvanas éveinek végéig. Cuza eltávolítása (1866. február 11.) az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttét (1867) más erőviszonyok kialakulását eredményezte. A kiegyezés után a magyar emigráció politikai szerepe véget ért, és 1868-ig a román politikában is azok a radikálisok kerültek előtérbe, Ion C. Brătianuval az élen, akik abban reménykedtek, hogy porosz–orosz segítséggel „a Monarchia darabjaiból összerakhatják álmaik államát, megvalósíthatják a román reformnemzedék régi vágyát, a nagyromán országot, vagy ahogy ők nevezték: Dáko-Romániát”. Brătianu porosz nyomásra történt eltávolítása (1868) után a román politikának le kellett mondania végső céljainak azonnali eléréséről. Ezért javítania kellett viszonyát a Monarchiával, beleértve Magyarországot, „hátha szépszerével is el lehet érni azt, amit erővel még nem”. Újból előtérbe került Magyarország, Erdély, Moldva és Havasalföld konföderatív egyesítésének már Bálcescunál felmerült elképzelése, de immár Hohenzollern Károly uralma alatt. „Hogy ez az elképzelés fantazma lenne 1868–69-ben? Bizonyára sokak számára az, de a román vezetők menségéül szolgáljon, hogy ez a második ötlet nem tőlük származik. Erdélyből érkezett magyar emigránsok »működnek« rajta.” Egyikük gróf (Bolnay) Bethlen Miklós, a másik valószínűleg báró Bánffy Dezső, aki „ifjú korában tevékeny részese volt egy Erdély elszakítására s a Dunai Fejedelemségekkel való egyesítésére irányuló megmozdulásnak — Károly jogára alatt”. E tervek mellett olyan magyar–román

megbékélési és megegyezési kísérletek történtek 1868 decembere és 1869 októbere között Radu Ionescu belgrádi román ügyvivő közreműködésével, amelyeknek háttérében Mihail Kogălniceanu személye állt.

A könyv végén a szerző levonja azokat a következtetéseket, amelyek a magyar—román megegyezési kísérletekből erednek. Hangsúlyozván az egyezkedések pozitív folyamatát, többek között rámutat arra a tényre, hogy a két egymásra utalt nép és nemzet között nem alakult ki „a polgárosodott magyar köznemesek és a polgárosodott moldvai román bojárok tanácskozása, vagyis egyenrangú felek kiegyensúlyozott párbeszéde”. A történelmi körülmények nem teremtették meg a lehetőségét annak, hogy a Kossuthhoz hasonlóan gondolkodó „egyetlen igazán kompetens román politikus, a moldvai Kogălniceanu” Kossuthtal tárgyalóasztalhoz üljön. Ez főleg annak tulajdonítható, hogy az egyezkedésre s alkudozásra a Duna-völgyi népek nemzetfejlődésének kritikus szakaszában került sor, amikor a magyar és román tömegek tudatában még élt az 1848—49-es tragikus egymás ellen fordulások emléke.

A *Függelék*ben a szerző közli azoknak az egyezményeknek a magyar fordítását, amelyeket Klapka és Cuza kötöttek 1859-ben és 1861-ben, a Bălăceanu-féle Konvenciót 1859-ből, Kossuth Duna-Konföderációs tervét 1862-ből, valamint azt a jegyzőkönyvet, amelyet 1865-ben írtak alá Genfben Ion Ghica és Ion Bălăceanu egyfelől, másfelől pedig

SZEMLÉ

gróf Csáky Tivadar és Éber Ferdinánd. Az olvasó tájékoztatására a szerző összeállította az *Életrajzi jegyzeteket*: ama személyiségek értékes kiegészítője, amelyben a szerző részletes adatokat közöl az elemzett személyiségekről vagy eseményekről.

A több mint száz lapot kitevő *Jegyzetek* nemcsak a választott téma irodalmának és levéltári forrásainak leltára, hanem a könyv szövegének értékes kiegészítője, amelyben a szerző részletes adatokat közöl az elemzett személyiségekről vagy eseményekről.

Borsi-Kálmán Béla könyve példaként szolgálhat azok számára, akik a román—magyar kapcsolatok kérdéseivel foglalkoznak. Aki ilyen jellegű kutatásokat végez, annak tisztában kell lennie a kérdéskör román irodalmával és forrásanyagával. Emellett előfeltételek nélkül, bizonyos empátiával kell a választott kérdést megközelítenie. A jelen esetben mindezeket a feltételeket a szerző dicséretre méltó módon teljesítette. Az az elfogulatlanság és tárgyilagosság, ahogy a román—magyar viszony kérdéskörét elemzi, példaértékű lehet azok számára, akik elfelejtve a történész felelősségét, napi politikai indítékokat szolgálva, propagandisztikus célokra használják fel a nem mindig felhőtlen román—magyar együttélés egyes eseményeit. Ezért aki a mai román társadalomban akar tájékozódni, annak feltétlenül meg kell ismernie a román nemzet tudat kialakulásának körülményeit; ehhez nélkülözhetetlen olvasmányává válik Borsi-Kálmán Béla könyve.

Wolf Rudolf